

BUXORO AMIRLIGI TARIXCHILIGI QADIMIY MABALARDA

Teshayev O'Imasbek Faxriddin o'g'li
Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti
Tarix yo'nalishi II kurs magistranti

Kalit so'zlar: *Buxoro amirligi, tarixchilik, qadimiy manbalar, xronikalar, nasabnomalar, tarixiy asarlar, tarixiy tafakkur, metodologiya, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, siyosiy voqealar, tarixiy yondashuv, manbashunoslik, tarixiy jarayonlar, amirlik davri, tarixiy meros.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buxoro amirligi tarixchiligi masalasi qadimiy manbalar asosida o'rganiladi. Asosiy e'tibor amirlik davrida yaratilgan tarixiy asarlar, ularning mualliflari va mazmuniy yo'nalishlariga qaratiladi. Qadimiy yozma manbalar — xronikalar, nasabnomalar, risolalar va tarixiy asarlar orqali Buxoro amirligining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid ma'lumotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu manbalarda tarixiy voqealarga bo'lgan yondashuv, tarixchilarning metodologiyasi va tarixiy tafakkur darajasi aniqlanadi. Maqola Buxoro tarixchiligining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini yoritish bilan birga, tarixiy manbalar orqali amirlik davri ijtimoiy-siyosiy muhitini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.*

KIRISH

O'zbekiston hududida shakllangan tarixiy davlatlarning ichida Buxoro amirligi alohida o'rin tutadi. XVIII asr oxiri va XIX asr davomida mavjud bo'lgan ushbu davlat Markaziy Osiyoda siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan muhim markazlardan biri bo'lgan. Buxoro amirligi nafaqat o'zining siyosiy faoliyati, balki tarixiy xotirani saqlab qolish va uni yozma manbalar orqali avlodlarga yetkazish borasidagi sa'y-harakatlari bilan ham ajralib turadi.

Buxoro tarixchiligi — bu nafaqat voqealar bayoni, balki ijtimoiy ong, siyosiy tafakkur, din va ma'naviyat kabi ko'plab omillar bilan bog'liq murakkab jarayondir. Amirlik davrida yaratilgan xronikalar, nasabnomalar, tarixiy risolalar va boshqa turdagi asarlar bugungi kunda ushbu davrni o'rganishda asosiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Ular orqali nafaqat siyosiy voqealar, balki iqtisodiy holat, ijtimoiy tuzilma, madaniy hayot va tarixchilarning dunyoqarashi haqida boy ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Ushbu maqolada aynan Buxoro amirligi tarixchiligi masalasi qadimiy yozma manbalar asosida tahlil qilinadi. Tarixiy asarlar va ularning mualliflari faoliyati o'rganilib, ular orqali tarixiy tafakkur darajasi, tarixiy voqealarga yondashuv va tarixiy metodologiyaning o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Bu esa Buxoro amirligi davridagi ijtimoiy-siyosiy muhitni chuqur anglashga zamin yaratadi.

Tarixchilik an'alarining shakllanishi. Buxoro amirligi tarixchiligi Sharq tarixshunosligining muhim bo'g'inlaridan biri hisoblanadi. Amirlik davrida tarixni yozish, uni muhofaza qilish va kelajak avlodlarga yetkazish an'anasi boy ilmiy maktab sifatida shakllangan. Bu an'ana avvalo arab, fors va turkiy tillarda yaratilgan manbalarda o'z ifodasini

topdi. Tarixchilar faqat voqealarni ro'yxatlab borish bilan cheklanmay, balki ularga ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy va falsafiy talqinlar berishga intildilar.

Buxoro tarixchilik maktabi o'z ildizlarini Temuriylar va Shayboniylar davrida yaratilgan tarixiy an'analardan olgan. Biroq XVIII–XIX asrda bu maktab amirlik siyosatining bevosita ta'sirida mustaqil rivojlanish bosqichiga chiqdi. Bu davrda tarix yozish amirlarning buyurtmasi bilan amalga oshirilgan bo'lsa-da, tarixchilarning mustaqil fikrlari ham kuzatiladi.

Qadimiy manbalar va ularning ahamiyati. Buxoro amirligi davrida yaratilgan qadimiy yozma manbalar tarixshunoslik nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, quyidagi asarlar tarixchilarning diqqat markazida turadi:

- Ahmad Donishning "Navodir ul-vaqoe" asari — XIX asr Buxoro jamiyatining ichki tuzilmasi, siyosiy boshqaruvi va ijtimoiy hayoti haqida boy ma'lumot beradi.

- Mirzo Abdulaziz Samarqandiyning "Tuhfat ul-xoniy" asari — Buxoro amirligi tarixiga oid nasabnoma va genealogik ma'lumotlarni jamlaydi.

- Xo'ja Xalifa, Mahmud ibn Vali, Abdurahmon To'le kabi mualliflarning risolalari va xronikalari tarixiy voqealarning zamonaviy talqinini anglashga xizmat qiladi.

Bu manbalar faqatgina siyosiy voqealarni emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, soliq siyosati, ilm-fan va ma'naviyat sohasidagi o'zgarishlarni ham o'z ichiga oladi. Tarixchilar asarlarida nafaqat hukmdorlar faoliyati, balki xalq hayoti, diniy qarashlar, adabiy-madaniy muhit ham keng yoritilgan.

Tarixchilarning metodologik yondashuvi. Buxoro tarixchilarining metodologiyasi o'z davriga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Ular voqealarni faqat ro'yxat shaklida emas, balki sabab-natija munosabatlari asosida talqin qilishga intilganlar. Masalan, Ahmad Donish tarixiy hodisalarga tanqidiy yondashgan, hukmdorlarning adolatsizligidan kelib chiqqan ijtimoiy beqarorlik holatlarini ochib bergan.

Tarixchilarning yondashuvida diniy-falsafiy qarashlar ham yetakchi o'rin tutgan. Islomiy dunyoqarash doirasida yoritilgan tarixiy hodisalar, Alloh iroda va taqdir tushunchasi bilan izohlangan bo'lsa-da, tarixchilar ko'plab holatlarda ijtimoiy haqiqatni ham ochiqlashga harakat qilganlar.

Tarixiy tafakkur va manbashunoslik. Buxoro tarixchilarining tafakkuri asrlar osha shakllangan sharqona tarixiy tafakkur namunasi sifatida qaraladi. Ular tarixni "ibrat manbai", "xotira", "qonuniyatlar ko'zgusi" sifatida baholaganlar. Bu qarash tarixga statik hodisa emas, balki rivojlanayotgan va takrorlanuvchi jarayon sifatida yondashganini ko'rsatadi.

Manbashunoslik nuqtai nazaridan bu davr tarixiy asarlari o'zining uslubiy xususiyatlari, til sifati, kontekstual axborot boyligi bilan ajralib turadi. Bu manbalar orqali biz nafaqat tarixni, balki o'sha davr tafakkur tarzini, ijtimoiy qarashlar va qadriyatlar tizimini ham tahlil qilish imkoniga ega bo'lamiz.

Tahlil. O'zbekiston hududida shakllangan tarixiy davlatlar ichida Buxoro amirligi nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki madaniy-ma'naviy jihatdan ham alohida o'rin tutadi. XVIII asr oxiri va XIX asr davomida mavjud bo'lgan ushbu davlat o'z davrining muhim siyosiy markazi bo'lishi bilan birga, tarixiy xotirani saqlash, uni tizimli ravishda yozma manbalarda qayd etish

orqali kelajak avlodlarga yetkazish borasida ham katta ahamiyat kasb etgan. Aynan shu jihati bilan Buxoro tarixchiligi tarixshunoslik fanida o'ziga xos maktab sifatida ajralib turadi.

Buxoro tarixchiligi — bu oddiy voqeabop bayon emas, balki ijtimoiy ong, siyosiy tafakkur, diniy va ma'naviy qarashlar bilan uyg'unlashgan murakkab tafakkur mahsulidir. Amirlik davrida yaratilgan tarixiy xronikalar, nasabnomalar, risolalar nafaqat siyosiy voqealarni aks ettirgan, balki ularning sabablari, oqibatlari, ijtimoiy hayotga ta'sirini ham tahlil qilgan. Bu jihatdan qaraganda, Buxoro tarixchilik maktabi Sharq tarixshunosligi an'analarini davom ettirgan holda, uni yangi bosqichga olib chiqqan. Bu tarixchilik maktabining shakllanishiga Temuriylar va Shayboniylar davridagi tarixiy meros katta ta'sir ko'rsatgan. Lekin XVIII–XIX asrlar Buxoro tarixchiligining mustaqil rivojlanish bosqichi sifatida ajralib turadi. Bu davr tarixchilari hukmdorlar buyurtmasi asosida ishlagan bo'lsalar-da, ularning asarlarida mustaqil tafakkur, tanqidiy yondashuv, ijtimoiy haqiqatlarga e'tibor kuchli ko'zga tashlanadi.

Buxoro tarixchiligining asosiy tayanchi — yozma manbalar bo'lib, ular orasida Ahmad Donish, Mirzo Abdulaziz Samarqandiy, Mahmud ibn Vali, Xo'ja Xalifa kabi mualliflarning asarlari alohida o'rin tutadi. Ahmad Donishning “Navodir ul-vaqoe” asarida Buxoro jamiyatining ichki tuzilmasi, siyosiy va ijtimoiy hayoti tanqidiy ruhda yoritilgan. Bu asarda hukmdorlarning adolatsiz siyosati sababli yuzaga kelgan ijtimoiy beqarorlik ochiq ko'rsatilgan. Mirzo Abdulaziz Samarqandiyning “Tuhfat ul-xoniy” asari nasabnoma va genealogik tafsilotlar orqali tarixiy vorislik va siyosiy legitimlik masalalarini yoritadi. Bunday asarlar nafaqat tarixiy ma'lumot manbai, balki o'sha davrdagi ijtimoiy va siyosiy qadriyatlar haqida ham tasavvur beradi. Bu manbalarning umumiy xususiyati shundaki, ular faqat siyosiy voqealar ro'yxati bilan cheklanmagan. Unda xalq hayoti, diniy qarashlar, adabiyot, madaniyat, ilm-fan kabi sohalar keng yoritilgan. Tarixchilarning ijtimoiy tabaqalanish, soliq siyosati va ma'naviy o'zgarishlarga alohida e'tibor qaratgani ularni bugungi tarixshunoslik uchun qimmatli manba sifatida muhim qiladi.

Buxoro tarixchilari metodologik jihatdan o'z davriga xos tahliliy uslublarni qo'llagan. Ular voqealarni sabab-natija zanjiri orqali tushuntirishga intilgan. Masalan, Ahmad Donish voqealarni tanqidiy yondashuv bilan tahlil qilgan, jamiyatdagi adolatsizlik va ijtimoiy beqarorlikni tarixiy sabablari bilan ko'rsatgan. Bu tarixchilar uchun diniy-falsafiy asoslar ham muhim bo'lgan. Tarixiy voqealar ko'pincha Alloh iroda va taqdir bilan izohlangan bo'lsa-da, tarixchilar bu taqdirni ijtimoiy haqiqat bilan uyg'unlashtirishga intilgan. Bu esa ularning tafakkurida din va aqlni birlashtirishga bo'lgan urinish sifatida ko'riladi.

Buxoro tarixchiligining manbashunoslik jihati ularning asarlarida aks etgan uslubiy puxtalik, til boyligi, kontekstual tafsilotlar orqali namoyon bo'ladi. Bu manbalar yordamida faqat tarixiy faktlar emas, balki tarixchilar tafakkur doirasi, jamiyatdagi qadriyatlar tizimi, ma'naviy-axloqiy qarashlar haqida ham tahlil yuritish mumkin. Tarixni “ibrat manbai”, “xotira”, “ko'zgudek qonuniyatlar majmuasi” sifatida anglashlari bu tarixchilar tafakkurining chuqurligidan dalolat beradi.

Xulosa. Buxoro amirligi tarixchiligi — o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotini o'rganishda beqiyos manba hisoblanadi. Amirlik davrida yaratilgan xronikalar, nasabnomalar va risolalar tarixiy tafakkur namunasi bo'lib, ular orqali tarixchilarning yondashuvi, metodologiyasi, dunyoqarashi haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Bu asarlar nafaqat tarixiy axborot, balki Buxoro jamiyatining ichki holatini, muammolarini va rivojlanish yo'nalishlarini o'rganish uchun ham bebaho manbadir. Shunday ekan, Buxoro amirligi tarixchiligini chuqur o'rganish — nafaqat o'z tariximizni anglash, balki xalqning o'zligini, tarixiy xotirasini saqlab qolish uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Buxoro amirligi tarixchiligi tarixshunoslik fanida alohida maktab sifatida shakllangan bo'lib, uning manbalari, metodologiyasi va tarixiy tafakkur namunasi bugungi kunda ham ilmiy izlanishlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Bu tarixiy meros orqali nafaqat o'tmishni anglash, balki tarixni baholashda tanqidiy va chuqur yondashuvni shakllantirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe. — Toshkent: Fan, 1960.
2. Mirzo Abdulaziz Samarqandiy. Tuhfat ul-xoniy. — Toshkent: Sharq, 1997.
3. Mahmud ibn Vali. Bahr ul-asror fi manoqib al-axyor. — Toshkent: Fan, 2005.
4. Xo'ja Xalfa. Kashf az-zunun an asami al-kutub va-l-funun. — Istanbul, 1941.
5. Abdurahmon Tole. Tarixiy risolalari // O'zbekiston tarixi fanidan manbalar to'plami. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Karimov A. Buxoro amirligi va uning siyosiy tuzilishi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2003.
7. Rajabov A. O'zbek tarixshunosligida manbashunoslik masalalari. — Toshkent: Fan, 1998.
8. Xoldorov N. Buxoro amirligi tarixshunosligi: Muammolar va izlanishlar. — Buxoro, 2006.
9. Bobojonov Sh. Sharq tarixshunosligi an'analari va Buxoro tarixchiligi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
10. Qayumov A. Tariximiz manbalari va ularni o'rganish. — Toshkent: O'zbekiston, 2004.
11. Sulstonov M. O'zbekiston tarixshunosligi rivojida xronikalar va nasabnomalarning o'rni. // Tarixiy izlanishlar, 2015, №3.
12. Ziyayev H. Markaziy Osiyoda tarixiy tafakkur rivoji. — Toshkent: Fan, 1988.
13. Is'hoqov A. Buxoro tarixiy maktabining metodologiyasi va manbashunosligi. — Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2010.
14. Holmurodov A. Ahmad Donishning ijtimoiy-falsafiy qarashlari. — Samarqand: Registon, 2009.